

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Екологічне право»
обов'язкових компонент освітньої програми першого рівня вищої освіти
(Право (поліцейські) Law (Police Officer)
галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право, спеціалізація –
Поліцейські)

**за темою
ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету
№ 2 ХНУВС (протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Доцент кафедри трудового та господарського права факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент **Бригадир І.В.**
2. Професор кафедри трудового та господарського права факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор **Подорожній Є.Ю.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного
університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор
Амелічева Л.П.
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Загальна характеристика та класифікація видів права природокористування.
2. Суб'єкти права природокористування.
3. Об'єкти права природокористування.

Література:

Основна:

1. [Екологічне право України. Загальна частина : навч. посіб.](#) / І. В. Бригадир, В. А. Зуєв, О. М. Шуміло; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 292 с.
2. Законодавча база «Законодавство» на ВЕБ-сервері ВР України <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> або подібна.

Додаткову літературу вказано в зносках під текстом з посиланням на кожне джерело.

Текст лекції

1. Загальна характеристика та класифікація видів права природокористування

В Україні, відповідно до ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», використання природних ресурсів здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Основні ознаки загального та спеціального природокористування подано в додатках у таблиці. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу, відповідно до закону, для задоволення своїх потреб. Таке використання не може погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це право закріплено в Конституції України ст. 13, ст. 41, в Цивільному кодексі України.

У законодавстві зустрічаємо два терміни: «використання» та «користування» природними ресурсами. Термін «використання» природних ресурсів за змістом ширший, ніж «користування», бо включає в деяких випадках крім правомочності «володіння» ще й правомочність розпорядження природними ресурсами, наприклад, у випадках користування природними об'єктами на праві приватної власності (передача їх в оренду або в суборенду)¹.

Природокористування – це використання властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, екологічних, оздоровчих, лікувальних, культурних, естетичних та інших потреб людини.

Людство активно використовує природні ресурси, вилучаючи при цьому все необхідне для своєї життєдіяльності. У сьогоdnішньому світі неухильно розширюється споживання природних ресурсів, і немає реальної бази під міркуваннями про те, що людина нібито зможе коли-небудь обійтися без природи². Природокористування не обмежується лише споживанням або експлуатацією природних об'єктів: воно поширюється також і на використання природних ресурсів, їх комплексів, які забезпечують здоровий спосіб життя, духовні і естетичні потреби, відпочинок, відновлення фізичних і духовних сил³.

Об'єктами права природокористування є: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Кожний такий об'єкт визначає і вид природокористування – землекористування, водокористування, лісокористування, надрокористування та ін. Такі об'єкти мають бути юридично визначені, конкретизовані: конкретна земельна ділянка, ділянка лісу, водоймище тощо. Такі конкретні, юридично визначені природні об'єкти або їх складові частини мають бути закріплені на праві користування за конкретними суб'єктами⁴.

У деяких випадках право користування певним видом природних ресурсів неможливе без надання суб'єкту права користування двох або більше природних об'єктів. Так, гірничодобувному підприємству для розробки родовищ корисних копалин, крім ділянки надр в межах гірничого відводу, що надається йому в користування, потрібно отримати в користування ще й ділянку землі, необхідну для експлуатації надр.

2. Суб'єкти права природокористування

Суб'єктами права природокористування є: фізичні та юридичні особи, що набули права користування конкретними природними об'єктами в порядку, визначеному законом для відповідних цілей, і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки⁵.

¹ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С.119.

² Кризис мировой цивилизации на весах научного подхода/ Чл.-кор., д-р географ. наук К. Лосев, И. Рейф., <http://www.nkj.ru/archive/articles/1680/>.

³ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С.119.

⁴ Там само, с.123.

⁵ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С.125.

У передбачених законодавством випадках суб'єктами права природокористування можуть виступати також іноземні громадяни, особи без громадянства та іноземні держави. Наприклад, Земельний кодекс України у ст. 33 і ст. 35 передбачає можливість того, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, ведення індивідуального або колективного садівництва на умовах оренди.

Крім того, у ст. 81 кодексу передбачено, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

Відповідно до ст. 82, іноземні юридичні особи можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

- у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні;
- за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

Ст. 85 ЗК передбачає можливість набуття права власності на земельні ділянки іноземними державами для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них організацій, відповідно до міжнародних договорів.

Класифікація природокористування може здійснюватись за різними ознаками, наприклад, за об'єктами природокористування, про що вже було сказано, за строками природокористування – на безстрокове (постійне) та строкове (тимчасове), за формою організації природокористування – на право колективного природокористування та на право індивідуального природокористування, за способом виникнення права природокористування – на право первинного та вторинного природокористування⁶, крім того, поділ можливий за метою (рекреаційне, наукове, естетичне, господарче).

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів, тобто критерієм поділу виступають підстави виникнення права природокористування.

Загальне природокористування властиве фізичним особам унаслідок належних їм природних прав, що виникають і існують як результат народження й існування людини⁷.

Законодавство України гарантує громадянам право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо).

⁶ Андрейцев В. І. Екологічне право : курс лекцій. — К. : Вентурі, 1996. — С. 70.

⁷ Петров В. В. Экологическое право России. — М. : Изд-во БЕК, 1995. — С.143.

Такі природні ресурси характеризуються тим, що вони не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами, а використовуються без особливого дозволу всіма особами; використання не фіксується і не підлягає державній реєстрації⁸.

Право загального природокористування деякою мірою має майновий характер, на що вказує ст. 333 Цивільного кодексу України, визначаючи збір загальнодоступних дарів природи (ягід, лікарських рослин, риби або інших речей) у лісі, водоймі тощо як засіб набуття права власності. Ст. 49 Лісового кодексу України встановлює право громадян безкоштовно збирати в лісі дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, інші плоди, гриби. Водночас у цій статті зазначено, що громадяни мають право збирати для власного споживання, тобто введено додаткову ознаку загального природокористування – цільове призначення, що більшою мірою відповідає спеціальному, а не загальному природокористуванню.

Загальне природокористування (купання, аматорське та спортивне рибальство у водоймах загального користування, збирання рослин, ягід, тощо) здійснюється безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими суб'єктами і надання відповідних дозволів. За винятком обмежень, передбачених законодавством, таке використання не потребує державно-правової реєстрації⁹.

Суб'єктом права загального природокористування є фізична особа. Кодекс України про надра не містить у собі поняття загального природокористування, однак у ст. 23 закріплено право землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів і прісні підземні води до 20 метрів та використовувати надра для господарських і побутових потреб. Таке використання здійснюється без спеціальних дозволів та гірничого відводу. Фактично йдеться про право загального природокористування. У даному випадку в коло суб'єктів права загального природокористування включені окрім фізичних ще й юридичні особи.

Право загального природокористування може бути обмежене. Наприклад, Водний кодекс України у ст. 45 передбачає, що у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Крім того, ст. 47 Водного кодексу України вказує, що з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав районні і міські Ради за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища,

⁸ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С.123.

⁹ Андрейцев В. І. Екологічне право : курс лекцій. — К. : Вентурі, 1996. — С. 74.

водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території. Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Закон України «Про рослинний світ» у ст. 9 передбачає, що загальне використання природних рослинних ресурсів у разі їх виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо може бути обмежене.

Громадяни, крім права на використання природних ресурсів, мають ще й обов'язки, які поділяються на загальні і спеціальні¹⁰. Загальними є такі, що визначені у ст. 10 Закону, а спеціальні визначаються залежно від природного об'єкта, який використовується. Наприклад, Закон України «Про тваринний світ» у ст. 10 наводить перелік обов'язків у галузі охорони і використання тваринного світу.

Право спеціального природокористування встановлюється з метою раціонального використання та відновлення природних ресурсів. Таке природокористування здійснюється за плату, отримані кошти надходять до державного бюджету країни. Згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2006 рік»¹¹, збори за спеціальне використання природних ресурсів надходять до бюджету і становлять 2109491,8 тис. грн., що складає 1,69 % від усіх доходів державного бюджету.

Видача дозволів на спеціальне природокористування регулюється спеціальним Положенням¹², яке встановлює порядок видачі дозволів на спеціальне використання переважної частини природних ресурсів, крім лісових і водних.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів. Ліміти визначають обсяги природних ресурсів для використання, на основі яких видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів.

Зокрема, відповідно до Положення, до природних ресурсів, на які видається дозвіл на спеціальне використання, належать:

– природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;

¹⁰ Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаєв та ін. ; за ред. В. К. Попова та А. П. Гетьмана. — Харків : Право. — 2001. — С.137.

¹¹ Закон України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» № 3235-IV від 20.12.2005 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 52 (11.01.2006). — Ст. 3251.

¹² Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення» № 459 від 10.08.1992 // Зібрання постанов Уряду України. — 1992. — № 9. — Ст. 217.

- тварини, в тому числі риби, водні безхребетні та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;
- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення;
- природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється органами державної влади з урахуванням їх якісних характеристик та місця розташування. Так, дозволи на використання природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім рибних запасів та інших об'єктів водного промислу), не мисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (крім мисливських тварин), видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, корисних копалин, у тому числі тих, що видобуваються на континентальному шельфі видаються органами Міндовкілля (як правонаступника Міністерства екології та природних ресурсів і Державного комітету природних ресурсів).

Щодо рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, дозволи надаються органами Державного агентства меліорації та рибного господарства України.

Дозволи на добування кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона, білки, бабака, бобра, нутрії вільної, ондатри, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, а також вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків не в мисливський сезон або в заборонених для полювання місцях видаються органами Державного агентства лісових ресурсів України. У випадку відстрілу вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків, а також на селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду дозволи надаються органами Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дозвіл на добування пернатої дичини, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаки, вовка та лисиці, а також бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків (під час полювання на інші види мисливських тварин) надається користувачами мисливських угідь.

Відносно природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) дозволи надаються місцевими радами за погодженням з органами Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, а в разі видачі дозволів на використання ресурсів тваринного світу також за погодженням з органами Держлісагентства.

Видача дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача з

обґрунтуванням потреби в цих ресурсах. Клопотання щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів, за винятком об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, погоджується з відповідною місцевою Радою, власником або постійним користувачем цих природних ресурсів. Для отримання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів клопотання погоджується також з відповідними державними органами.

Орган, який видає дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів, може зажадати від заявника у разі необхідності додаткового погодження даного клопотання (заявки) з іншими зацікавленими міністерствами і відомствами.

Рішення про погодження клопотання (заявки) щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів, а також про видачу цього дозволу повинно бути прийнято відповідним державним органом у місячний строк. У разі відмови у погодженні клопотання або у видачі дозволу чи порушення встановлених строків розгляду заявник має право звернутися до відповідного вищестоящого державного органу.

Порядок видачі дозволів на спеціальне використання лісових природних ресурсів визначається Порядком спеціального використання лісових ресурсів¹³, а порядок видачі дозволів на спеціальне використання водних природних ресурсів – Порядком погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування¹⁴.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів може бути скасований органом, який його видав, у разі порушення користувачем умов природокористування, різкого погіршення стану навколишнього середовища у процесі природокористування, а також у разі:

- ліквідації підприємства, установи і організації, яким було видано дозвіл;
- закінчення строку природокористування або якщо користувач не приступив протягом трьох років до користування природними ресурсами чи використовує їх не за призначенням;
- порушення норм і правил використання природних ресурсів;
- надходження вимоги від органів державного санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених органів державного нагляду;
- невнесення або внесення в неповному обсязі протягом шести місяців збору за спеціальне використання природних ресурсів.

У разі істотних змін у природокористуванні раніше виданий дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів скасовується, а новий дозвіл видається у встановленому порядку. Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів устанавлюється органом, який його видає,

¹³ Постанова КМ України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» № 761 від 23.05.2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 39 (08.06.07). — Ст. 1550.

¹⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. — № 459» № 321 від 3.03.2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 12 (05.04.2002). — Ст. 590.

відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій.

3. Об'єкти права природокористування

Статтею 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено розподіл природних ресурсів на загальнодержавні та місцевого значення.

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) територіальні та внутрішні морські води;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення можуть бути віднесені й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Екологічне законодавство містить загальний перелік природних ресурсів загальнодержавного значення, який знаходить своє уточнення в поресурсовому законодавстві, в якому також даються визначення цих ресурсів. Що стосується переліку природних ресурсів місцевого значення, то їх перелік не наводиться. До них законодавець відносить усі інші природні ресурси, не наведені в переліку загальнодержавних, або дає такий перелік у поресурсовому законодавстві.

До водних об'єктів загальнодержавного значення ст. 5 Водного кодексу України відносить:

- внутрішні морські води та територіальне море;
- підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

– водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

У цей перелік замість поняття «територіальні морські води» введено нове поняття – «територіальне море», його визначення дано в Законі України «Про державний кордон України»¹⁵ і до нього, відповідно до ст. 5 закону, належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

До внутрішніх морських вод відповідно до Постанови Кабінету Міністрів¹⁶ належать:

- морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;
- води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;
- води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі;
- води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні.

По відношенню до підземних вод сталося уточнення, що не всі підземні води є об'єктом загальнодержавного значення, а тільки ті, що є джерелом централізованого водопостачання. Виходячи з того, що до водних об'єктів місцевого значення віднесені підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання, то можна зробити висновок, що до водних об'єктів загальнодержавного значення належать підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання або можуть використовуватися в такій якості.

Визначення поняття підземних вод також дано у Водному кодексі України: це води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах.

Уточнено, що до поверхневих вод як об'єктів загальнодержавного значення належать також їх притоки всіх порядків. Водний кодекс України також визначає поняття поверхневих вод: це води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», до водних об'єктів загальнодержавного значення належать водні

¹⁵ Закон України «Про державний кордон України» № 1777-XII від 04.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2 (14.01.92). — Ст. 5.

¹⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» № 269 від 29.02.1996 // Зібрання постанов Уряду України. — 1996. — № 8. — Ст. 241.

об'єкти в межах території природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків.

Водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, належать до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку. Такий перелік був затверджений Кабінетом Міністрів України¹⁷, і в ньому зазначені запаси вод та їх лікувальні властивості, а також інші сприятливі для лікування і профілактики умови.

До водних об'єктів місцевого значення належать: поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення, а також підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища. Стаття 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» визначає його як життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень.

До лісових ресурсів загальнодержавного значення, відповідно до ст. 7 Лісового кодексу України, належать деревина від рубок головного користування і живиця. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України¹⁸, рубки головного користування – це вирубування стиглих деревостанів з метою заготівлі деревини.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення, відповідно до ст. 4 Закону України «Про рослинний світ», належать:

- об'єкти рослинного світу у межах:
- внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;
- поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх притоків усіх порядків;
- природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;
- лісові ресурси державного значення;
- рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;
- рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини,

¹⁷ Постанова КМ України «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних» № 1499 від 11.12.1996 // Зібрання постанов Уряду України. — 1996. — № 21. — Ст. 584.

¹⁸ Наказ «Про затвердження Правил рубок головного » від 23.12.2009 № 364 // Режим доступу. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-10#Text>

мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

Відповідно до ст. 6 Кодексу України про надра, Кабінетом Міністрів України були затверджені переліки¹⁹ корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. Перелік копалин загальнодержавного значення є вичерпним, а перелік копалин місцевого значення не є таким, бо крім зазначених у переліку копалин, до копалин місцевого значення належать також інші корисні копалини, що не включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» в ст. 40 передбачає обов'язкове додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів.

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;
- д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
- е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншим законодавством України.

Реалізуючи свої права на природокористування, фізичні та юридичні особи мають здійснювати це в рамках обов'язкових екологічних вимог. Коментована стаття наводить перелік таких вимог. Їх додержання має на меті попередити погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, тобто забезпечити їх екологічну безпеку, адже Конституція України в ст. 50 гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Стаття 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища відзначає:

¹⁹ Постанова КМ України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» № 827 від 12.12.1994 // Зібрання постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — Ст. 42.

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» містить загальний перелік таких вимог, їх уточнення здійснюється в законодавстві, що регламентує використання окремих природних ресурсів. Так, Закон України «Про тваринний світ» передбачає, що під час загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження. Крім того, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні будь-якої діяльності, що впливає або може вплинути на стан тваринного світу, зобов'язані забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, а також зобов'язані вживати заходів для запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів, у тому числі зберігання, транспортування, застосування небезпечних для тварин препаратів, хімічних речовин та сполук, складування, знищення, захоронення промислових і побутових відходів, проведення сільськогосподарських, лісогосподарських, лісозаготівельних та інших робіт, а також під час експлуатації електричної мережі та транспортних засобів.

Водний кодекс України передбачає, що під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримувати встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод.

Лісовий кодекс України говорить про те, що громадяни зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки у лісах, збирати дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, інші плоди у строки, встановлені державними лісогосподарськими органами, і способами, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів. Побічні лісові користування, до яких належать випасання худоби, розміщення пасік, заготівля сіна, добування деревних соків, збирання і заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної

сировини, лісової підстилки та очерету, повинні провадитися без заподіяння шкоди лісу.

До екологічних вимог використання природних ресурсів треба також віднести вимогу не погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 319 Цивільного кодексу України). Обов'язок кожного громадянина всемірно охороняти землю, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, сприяти їх відновленню як першооснови свого життя і життя суспільства.

Основні ознаки загального та спеціального природокористування

Використання природних ресурсів	
Загальне	Спеціальне
фізичні особи (громадяни)	фізичні та юридичні особи (громадяни, підприємства, установи та організації)
для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо)	для здійснення виробничої діяльності
безоплатно	за плату, а у випадках, передбачених законодавством, на пільгових умовах
без закріплення природних ресурсів за окремими особами	із закріпленням природного ресурсу за окремою особою
без надання відповідного дозволу	спеціальний дозвіл, зареєстрований у встановленому порядку, в якому вказується: місце, обсяг та час спеціального природокористування)